

ББК 65.011.14

КІРСЄВА Ольга Борисівна,
канд. наук з держ. упр., доц. каф.
філософії, соціології державного
управління, Дніпропетровський
регіональний інститут державного
управління Національної академії
державного управління при Президентові
України

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ «СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ»

Аналізуються тенденції розвитку теорії «соціального капіталу»; розглядаються певні рівні та основні види соціального капіталу суспільства, методики його виміру; окреслюються можливості застосування теорії «соціального капіталу» в системі державного управління. Уперше досліджується феномен соціального капіталу в зарубіжній і вітчизняній наукових теоріях крізь призму можливості практичного застосування його в управлінні процесами розвитку українського суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні мережі, добровольці асоціації, людський капітал, соціальні відносини, управління розвитком особистості, управління розвитком соціальних спільнот, методи виміру, ресурси, соціальний простір.

***Киреева О.Б.* Тенденции развития теории «социального капитала»**

Анализируются тенденции развития теории «социального капитала»; рассматриваются определенные уровни и основные виды социального капитала общества, методики его измерения; очерчиваются возможности применения теории «социального капитала» в системе государственного управления. В первый раз исследуется феномен социального капитала в зарубежной и отечественной научных теориях сквозь призму возможности практического приложения его в управлении процессами развития украинского общества.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные сети, добровольные ассоциации, человеческий капитал, социальные отношения, управление развитием личности, управление развитием социальных сообществ, методы измерения, ресурсы, социальное пространство.

Kireeva O.B. The progress trends of the «social capital» theory

Progress trends of theory of «social capital» are analyzed; certain levels and basic types of social capital of society, methods of its measuring, are examined; possibilities of application of theory of «social capital» are outlined in the system of public administration. The phenomenon of social capital is in the first time probed in foreign and domestic scientific theories through the prism of possibility of its practical application in the processes of development of Ukrainian society management.

Key words: social capital, social networks, voluntary associations, human capital, social relations, measuring methods, resources, social space, development of social associations management, development of personality management.

Постановка проблеми. Останнім часом у міру проникнення в наукове середовище концепції «соціального капіталу» економісти, соціологи, політологи все частіше ставлять питання про ступінь правомірності її застосування в управлінні процесами економічного, соціального та політичного розвитку суспільства. Безумовно, концепція соціального капіталу представляє найсучасніший підхід до теорії економічного розвитку. Надзвичайно широке розповсюдження дана концепція одержала в західній соціології в останнє десятиліття ХХ ст., хоча саме поняття «соціальний капітал» з'явилося ще в 1920-х рр.

Бурхливий розвиток концепції соціального капіталу в наш час можна пояснити тим, що її засновники в досить чіткій формі визначають ефективне функціонування сучасного суспільства й економіки в таких поняттях, як «довіра», «культура», «соціальні мережі», «добровольчі асоціації», «людський капітал» тощо. Сьогодні це як ніколи актуально, оскільки в суспільній думці стала домінувати винятково висока оцінка соціальних відносин, що обумовлюють горизонтальну і вертикальну складові соціальної мобільності суб'єкта управління. Усе це свідчить про те, що концепція соціального капіталу синтезує в собі цілий ряд нових напрямків в економіко-

соціологічному аналізу, застосовному до моделей економічного розвитку. Це, у свою чергу, призводить до необхідності регулювання процесів, пов'язаних з формуванням і використанням соціального капіталу, тобто до проблем управління розвитком як особистості, так і соціальних спільнот. Ці обставини зумовлюють особливу *актуальність* зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох філософських і соціологічних роботах (А. де Токвіля, Г. Спенсера, Ф. Тенніса, Е. Дюркгейма, М. Вебера, К. Маркса і П. Сорокіна) розглядалися ідеї суспільної солідарності, різні механізми соціально-психологічної взаємодії. Важко визначити, коли вперше був ужитий термін «соціальний капітал». Одні дослідники посилаються на книгу Л. Ханіфан «Общинний центр», що вийшла в 1921 р., інші – на роботи Г. Лоурі 1970-х рр. Популярність же дане поняття набуло після виходу у світ робіт П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Ф. Фукуями.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Останнім часом концепція соціального капіталу звертає на себе все більшу увагу вчених. Цей процес зумовлений декількома причинами. По-перше, без розкриття ролі соціального капіталу в економічному, політичному і соціальному житті суспільства сьогодні неможливо визначити і достатньо повно описати теоретико-методологічні складові процесів формування нового інституціонального середовища. По-друге, існуючі непрямі емпіричні докази впливу соціального капіталу на реальні економічні процеси висунули проблему економіко-математичного опису даного феномена.

Сьогодні не можна сказати, що теорія соціально-економічного розвитку, а до того ж і концепція соціального капіталу зовсім випали з поля зору вітчизняних учених. Водночас, донедавна дослідження, що стосуються проникнення соціальних взаємин в економічні явища, перебували на периферії як економіки, так і соціології, не говорячи вже про управлінські науки. Сьогодні, навпаки, спостерігається інша крайність, що виникає з некритичного прийняття будь-яких положень, висунутих західною економічною наукою щодо форм, основних рис і механізму функціонування соціального капіталу. У більшості робіт вітчизняних дослідників спостерігається досить вузький підхід до проблеми соціального капіталу, який розглядається в основному як «соціальні мережі», що впливають на економічну дію.

На нашу думку, для розвитку концепції соціального капіталу у вітчизняній науці має сенс більш уважно і критично подивитися на розмаїтість існуючих у цій сфері поглядів закордонних дослідників. Перше, з чим зіштовхуються вчені – невизначеність предмета. На шляху до розуміння ролі, місця, впливу соціального капіталу відразу виникає маса труднощів, пов'язаних не тільки з очевидними недоліками інформації, але й зі складностями концептуального характеру, з наявністю різних погляд на категорію «соціальний капітал». Фахівці так і не змогли домовитися не тільки про визначення поняття «соціальний капітал», але і про те, чи можна вважати його самостійним об'єктом аналізу. Соціальні категорії, що однозначно відносять до соціального капіталу, нечисленні, серед них: «соціальні мережі», «довіра», «добровольчі асоціації», «людський капітал». До того ж, вони існують у настільки різних економічних, політичних і культурологічних умовах, що правомірність їх порівнянності знаходиться під сумнівом.

Учені часто намагаються вийти з цієї ситуації, обмежуючи дослідження конкретними соціальними категоріями. Подібна тенденція зараз переважає, відсуваючи на задній план пошук універсальних підходів до дослідження соціального капіталу. Тому має сенс докладніше зупинитися на характеристиці різних підходів до вивчення даної категорії.

Мета статті – дослідити базові складові та тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» в системі державного управління.

Завдання:

- виявити причини підвищення інтересу до поняття «соціальний капітал»;
- проаналізувати розвиток і становлення концепції соціального капіталу;
- розглянути рівні й види соціального капіталу;
- дослідити методики виміру соціального капіталу;
- визначити можливості застосування теорії «соціального капіталу» в системі державного управління.

Новизна дослідження полягає в комплексному підході до розгляду феномена соціального капіталу в зарубіжній і вітчизняній наукових теоріях крізь призму можливості практичного застосування в управлінні процесами розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерес сучасних західних учених останнім часом сконцентрувався навколо дослідження різних аспектів соціального капіталу: вплив соціального капіталу на економічний розвиток, умови життя, освіти, навколишнє середовище, приток інвестицій, здоров'я, інформаційні технології, сільське господарство, урбанізацію, його взаємозв'язок з рівнем злочинності й насильства в суспільстві, крос-культурні дослідження довіри. Існує кілька теоретичних концепцій, що пояснюють природу цього явища, а також емпіричні індикатори, що фіксують величину різних видів соціального капіталу.

Перший систематизований розгляд соціального капіталу здійснив відомий французький соціолог П'єр Бурдьє. У своїх основних теоретичних роботах, які в російському перекладі відомі під назвами «Начала» [1] і «Социология политики» [2], Бурдьє детально спиняється на роз'ясненні поняття «простір», насамперед розмежовуючи простір фізичний і соціальний. «Соціальний простір – не фізичний простір, але він прагне реалізуватися в ньому більш або менш повно і точно», – і далі: «...фізичний простір є соціальною конструкцією і проекцією соціального простору, соціальною структурою в об'єктованому стані, об'єктивацією і натуралізацією колишніх і теперішніх соціальних відносин» [2, с. 40]. Соціальний капітал П. Бурдьє визначав як сукупність наявних або потенційних ресурсів, які передбачають наявність системи певною мірою інституціоналізованих відносин взаємного розпізнавання або визнання [11]. Ця початкова інтерпретація поняття з'явилася в невеличкій статті «Соціальний капітал: попередні записки», виданій у 1980 р. [10].

П. Бурдьє вживає поняття «соціальний капітал», говорячи про соціальний простір і генезис «класів». Соціальний капітал за Бурдьє – це один з різновидів капіталу, що визначають статус людини в соціальному просторі; своєрідний ресурс, одержуваний індивідом завдяки членству в асоціаціях, який дає йому реальні можливості та переваги; це влада, сукупні шанси на виграш у певних ситуаціях.

Виходячи з визначення Бурдьє, соціальний капітал складається з двох аспектів. Перший – соціальні відносини, що дають змогу індивідам мати доступ до ресурсів, якими володіють інші індивіди. Другий аспект торкається кількості та якості цих ресурсів.

Набуття соціального капіталу потребує вкладення як економічних, так і культурних ресурсів. Виходячи з цього, Бурдьє дійшов висновку, що результати

володіння соціальним і культурним капіталами спричинюють перетворення їх в економічний капітал, тим паче, що інших процесів, зумовлених цими альтернативними формами, не виявлено, оскільки ці процеси характеризуються високою мірою непрозорості й невизначеності.

У своїй роботі «Соціологія політики» П. Бурдьє визначив, що «крім економічного і культурного капіталів, деякі простори, зокрема, найбільш замкнені, найбільш «обрані», потребують також і соціального капіталу. Вони можуть забезпечити собі соціальний і символічний капітал лише завдяки «ефектові клубу», що впливає зі стійкого об'єднання в надрах того самого простору... людей і речей, схожих один на одного тим, що їх відрізняє від величезної множини інших, що в них є спільного, що не є загальним» [2, с. 49].

Інший підхід до поняття «соціальний капітал» подано в роботах економіста Г. Лоурі [22], який розглядає нерівність у поділі доходів відповідно до расової належності. Лоурі стверджує, що ортодоксальні економічні теорії були занадто індивідуалістичними, акцентуючи увагу на суто індивідуальному людському капіталі та створенні поля рівної конкуренції, що ґрунтувалася виключно на використанні цього капіталу, хоча декларування рівних можливостей для реалізації людського капіталу аж ніяк не зменшує расової нерівності. За словами Лоурі, ця нерівність може зберігатися щонайменше з двох причин: по-перше, через успадкування бідності чорношкірих батьків, яка передається дітям у формі низьких матеріальних ресурсів і, як наслідок, обмежених можливостей для здобуття гідної освіти; по-друге, через більш слабкі зв'язки молодих чорношкірих із біржею праці та відсутність у них повної інформації про свої можливості.

Г. Лоурі не розвинув власної концепції соціального капіталу; він лише розглянув цю ідею в контексті полеміки з ортодоксальними економістами. Водночас, Г. Лоурі проторував шлях для більш системного аналізу процесу формування соціального капіталу в роботах Дж. Коулмена [13, 14, 15, 16], присвячених, зокрема, ролі соціального капіталу у створенні людського капіталу.

Треба зазначити, що Дж. Коулмен, хоча й аналізував можливе застосування соціального капіталу для досягнення певного освітнього рівня паралельно з аналізом П. Бурдьє, у своїх працях не згадує концепцію французького соціолога. Дж. Коулмен визначає соціальний капітал через його функцію як «різноманітність сутностей із

двома спільними елементами: усі вони складаються з деяких аспектів соціальної структури, а ці аспекти, у свою чергу, сприяють діям акторів (персональним або колективним) у межах цієї структури» [16].

Це, на перший погляд, дещо розмите визначення відкрило шлях для перегляду низки самостійних, часом суперечливих процесів як компонентів соціального капіталу. У свою чергу, Дж. Коулмен сам почав з того, що розглянув деякі з механізмів, які породжують соціальний капітал (такі, як взаємодія очікувань і груповий примус), наслідки володіння цим капіталом (такі, як привілейований доступ до інформації) і відповідну соціальну організацію, що забезпечує необхідний контекст для обох його джерел та дій. Ресурси, набуті за допомогою соціального капіталу, виступають як своєрідне заохочення. Тому важливо відрізнити власне ресурси від здатності їх одержувати завдяки членству в різних соціальних структурах. Дж. Коулмен, на відміну від П. Бурдьє, практично не розглядає цієї різниці.

Важливим моментом у розумінні соціального капіталу є з'ясування розбіжностей між поведінкою реципієнтів і донорів у процесах обміну соціальним капіталом. Бажання реципієнтів здобути доступ до соціального капіталу є цілком очевидним, тоді як мотивації донорів неоднозначні й комплексні, оскільки вони, з одного боку, мають соціальний капітал і можуть бути його джерелом, а з іншого – не бажають змінювати свою домінуючу позицію, вступаючи у відносини «реципієнт – донор».

Дж. Коулмен використовував поняття соціального капіталу для характеристики «соціальних мереж» – для позначення взаємодії людей, що спільно виконують роботу і переслідують при цьому загальні групові або організаційні цілі [14]. За Коулменом, соціальний капітал є продуктом різних асоціацій (родини, громади, профспілок, фірм, державних органів), а його функція полягає в наданні ресурсів групи кожному її члену. Таким чином, соціальний капітал підвищує індивідуальні ресурси людини.

За системного розгляду поняття «соціальний капітал» виникає необхідність аналізу основних його складових, таких як: 1) власники соціального капіталу (ті, хто ставить вимоги); 2) джерела соціального капіталу (ті, хто підкоряється висунутим вимогам); 3) ресурси [4]. У концепції Дж. Коулмена вищезазначені елементи нерідко ототожнюються, що призводить до неточностей у розумінні й застосуванні цього поняття. Незважаючи на це, спроби Дж. Коулмена розглянути й проаналізувати

поняття «соціальний капітал» являють собою значний внесок у дослідження проблеми трансформації людського капіталу, зокрема розпізнавання механізмів, за допомогою яких ця трансформація стає можливою.

Виходячи зі складових соціального капіталу, Дж. Коулмен доходить висновку, що соціальний капітал – це «ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню (взаємної) довіри, визначенню (взаємних) обов'язків та очікувань, формулюванню й запровадженню (соціальних) норм, створенню асоціацій тощо» [13, с. 307].

І. П. Бурдье і Дж. Коулмен указували на своєрідність соціального капіталу в порівнянні з іншими формами капіталу. Економічний капітал перебуває на банківських рахунках, людський капітал утілений у людях, а соціальний капітал являє собою невід'ємний елемент у структурі соціальних відносин. Володіючи соціальним капіталом, людина взаємодіє з іншими людьми, які є безпосередніми джерелами її блага.

Після П. Бурдье, Г. Лоурі та Дж. Коулмена кількість теоретиків соціального капіталу зростала. Так, у 1990 р. У. Бейкер дав поняттю «соціальний капітал» таке визначення: «соціальний капітал – це ресурс, який отримують актори зі специфічних соціальних структур, а потім використовують його, виходячи зі своїх інтересів; це дає можливість внести зміни у відносини між акторами» [9].

Більш комплексне визначення поняття «соціальний капітал» дає М. Шифф: «соціальний капітал – це набір елементів соціальної структури, що впливають на відносини між людьми і є базовими аргументами для продукування і реалізації функцій» [25].

Р. Берт визначає соціальний капітал як «приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які Ви маєте змогу використовувати свій фінансовий і людський капітал» [12]. Якщо Дж. Коулмен і Г. Лоурі надавали велике значення наявності тісної взаємодії між акторами як необхідній передумові формування соціального капіталу, то Р. Берт висуває на перший план протилежну умову. На його думку, саме відносна свобода, відсутність тісних зв'язків, що скріплюють структурні елементи, сприяє індивідуальній мобільності. Це він пояснює тим, що жорсткі схеми взаємодій мають властивість відкидати зайву інформацію, тоді як більш слабкі зв'язки не заважають створенню нових взаємодій і ресурсів.

Відомий філософ Ф. Фукуяма виводить соціальний капітал з культури співробітництва [17]. Для нього високий соціальний капітал – неофіційна норма, що просуває співробітництво між індивідуумами, що є невидимою умовою ринку і ліберальної демократії. Фукуяма вбачає економічну функцію соціального капіталу в зменшенні трансакційних витрат, пов'язаних з формальними механізмами координування, наприклад, з контрактами і бюрократичними процедурами. Він підкреслює, що координація, заснована на неофіційних нормах, залишається важливою частиною сучасних економік, і, можливо, стає більш значущою, оскільки природа економічної діяльності й технологій виявляється більш складною. Багато послуг є дорогими, тому контроль над їх наданням краще робити шляхом упровадження професійних стандартів, а не через формальні механізми. Крім того, формальний обмін інтелектуальними технологіями в рамках діяльності економічних суб'єктів спричиняє великі витрати, що, у свою чергу, підвищує значення довіри в рамках неформальних відносин для зменшення цих витрат. Норми ж, що допомагають утворити соціальний капітал, повинні містити в собі такі цінності, як правдивість, виконання зобов'язання, співробітництво з іншими людьми.

Фукуяма зазначав, що всі суспільства мають деякий запас соціального капіталу, реальні розходження між ними пов'язані з тим, що можна назвати «радіусом довіри» [8]. Іншими словами, норми співробітництва, такі як чесність і взаємність, можуть поділятися членами обмеженої групи людей, але не всіма членами цього суспільства. Велику роль він приділяв родині як важливому джерелу соціального капіталу. Соціальний капітал, на думку Ф. Фукуяма, є необхідною умовою створення здорового громадянського суспільства, тобто безлічі груп і об'єднань, що займають місце між родиною і державою. Соціальний капітал дозволяє різним групам усередині неоднорідного суспільства поєднуватися один з одним, щоб захищати свої інтереси, якими в протилежному випадку може знехтувати могутня держава [17, с. 400].

На думку Ф. Фукуяма, «соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що він зазвичай створюється і передається через такі культурні механізми, як релігія, традиція або історична звичка» [18], а найважливішою його складовою є спонтанне спілкування як здатність створювати нові асоціації та співпрацювати за встановленими принципами. Головна характерна риса таких асоціацій, вважає Ф. Фукуяма, полягає в тому, що вони являють собою

«об'єднання нового типу, що відрізняються як від традиційно існуючих груп, скажімо, сім'ї, так і від організацій, свідомо створених урядом на основі формальних правил» [28, с. 27].

Що ж до вітчизняних суспільних і соціальних наук у країнах СНД, то тут феномен соціального капіталу фактично не вивчений. Спроби інтерпретації поняття «соціальний капітал» епізодично трапляються в окремих публікаціях, таких як стаття російського соціолога Н. Бусової «Культурні корені соціального капіталу» [3]. Однак ця робота являє собою не власне аналіз поняття «соціальний капітал», а тлумачення поняття на підставі дослідження Ф. Фукуями «Віра: соціальні переваги і формування просперіті».

До більш детального аналізу форм капіталу вдалася російська дослідниця Н. Євдокимова-Дінелло, приділивши при цьому увагу розгляду безпосередньо соціального капіталу [5], проте в рамках економічної науки.

Попри деякі розбіжності в тлумаченні поняття «соціальний капітал» можна говорити про певний консенсус стосовно характерних рис соціального капіталу. Принаймні спільним моментом є те, що соціальний капітал підтримує здатність індивідів одержувати «прибуток» у межах колективу, в соціальних мережах та інших соціальних структурах.

Соціальний капітал може розглядатися як у глобальному контексті, так і в локальному. З погляду соціології, соціальний капітал включає нормативно-ціннісну структуру, відносини людей у рамках соціальних мереж і ступінь довіри між ними. За допомогою цих явищ можна виміряти величину соціального капіталу і визначити різні його види. Останній може стимулювати ефективність функціонування суспільства (позитивний соціальний капітал) або, навпаки, виступати гальмом соціально-економічного розвитку (негативний соціальний капітал).

Варто підкреслити, що соціальний капітал може бути як позитивним для суспільства, так і негативним. Позитивно характеризуються взаємини між людьми, що ведуть до кооперування з метою надання взаємодопомоги, боротьби зі злочинністю і вживанням наркотиків. На цих принципах засновані самоорганізовані добровільні загони охорони правопорядку (Великобританія, США), асоціації взаємодії населення і поліції (Японія), суспільні ініціативи протидії вуличної проституції (Франція). Позитивний соціальний капітал має велике значення для

соціально-економічного і політичного життя суспільства. Завдяки йому піднімається рівень кооперації, координованості дій, співробітництва, підвищуються політична активність і громадянська свідомість, знижуються витрати, пов'язані з веденням бізнесу.

Прикладами негативної кооперації між людьми можна назвати злочинні угруповання, екстремістські й терористські організації. Функціонування подібних організацій, корупція і терор зменшують ступінь довіри в суспільстві. Діяльність злочинних угруповань на локальному і міжрегіональному рівнях у якій-небудь країні гальмує розвиток економіки і не сприяє зростанню рівня демократії. Негативним соціальним капіталом є поширення корупції неформальним соціальним інститутом, неписана практика рішення питань на тлі недовіри до органів державної влади.

Під час дослідження соціального капіталу варто звертати увагу не тільки на цінності й норми соціальних відносин, але і на соціальну структуру суспільства, його інститути, що диктують ті або інші шаблони соціальної взаємодії.

Соціальний капітал може мати глобальний рівень – рівень недержавних громадських організацій, і локальний – рівень взаємодії в рамках родини і внутрішньогрупових норм, що сприяють згуртованості трудового колективу.

Багато вчених окреслюють формальну і неформальну сторону соціального капіталу. Формальний капітал вимірюється ступенем довіри до офіційних державних інститутів і громадських організацій (урядові, президентові, парламентам, партіям, профспілкам), неформальний соціальний капітал фіксується через залучення в дружні відносини, наявність контактів з родичами і знайомими.

Роль неформального соціального капіталу для суспільства в цілому або для соціальних груп не завжди можна однозначно оцінювати як позитивну або негативну. У деяких країнах Латинської Америки існував значний тіньовий сектор, що був реакцією на дирижизм і бюрократизм офіційної економіки, тобто на високі трансакційні витрати. Специфічний (неформальний) соціальний капітал у вигляді блату, родинних зв'язків або знайомств був важливим ресурсом у радянській системі перерозподільної економіки. У посткомуністичному суспільстві даний ресурс також сприяє досягненню визначених позицій у бізнесі й політиці. Цей феномен привернув пильну увагу соціологів (А. Леденева, А. Сагомонова, О. Афанасьєва, Є. Долгушева, Н. Євдокимової-Дінелло).

Використання категорії соціального капіталу дозволяє пояснити процеси соціальної структуризації в країнах з перехідною економікою. Аналізуючи соціальні зміни в російському суспільстві, Р. Троянд детально окреслює сучасний, старий і антисучасний соціальний капітал, виходячи із залучення респондента до різних мереж взаємовідносин [24].

Існує кілька різних методик, що використовуються для вимірювання соціального капіталу. Так, Р. Патнем аналізував соціальний капітал на основі чисельності різних груп громадянського суспільства: кількості членів спортивних клубів, літературних суспільств, політичних організацій [6]. У дослідженні з вивчення взаємозв'язку соціальної дезорганізації та злочинності соціальний капітал вимірювався як пропорція між кількістю домогосподарств, що ведуться самотніми жінками, і рівнем міжособистісної недовіри [21].

Досить повно представлені емпіричні індикатори соціального капіталу в дослідженнях Центра вивчення суспільної політики університету Стречклайл (Глазго, Шотландія). Соціальний капітал вимірюється на основі фіксації контактів людини з іншими людьми в різних сферах життєдіяльності: форма одержання продуктів харчування, специфіка зайнятості, житлових умов і комунального обслуговування, способи одержання допомог і позичок, обговорення повідомлень засобів масової інформації в компанії, ступінь участі в політичних процесах, членство в асоціаціях і соціальних фондах і т. п.

Істотний внесок у методику вивчення соціального капіталу зроблений Австралійським інститутом вивчення родини (Мельбурн, Австралія). На думку В. Стоуна, соціальний капітал, головним чином, виявляється через мережі взаємин [26]. Неформальний капітал вимірюється через контакти в рамках сімейного домогосподарства, спілкування з родиною (безвідносно до ведення господарства), взаємодії з друзями і сусідами. У свою чергу, формальний тип капіталу визначається через взаємодію людей у різних громадянських, державних, дозвільних і ділових асоціаціях. Виходячи з таких посилок, розроблені відповідні шкали для фіксації участі людей у подібних асоціаціях і їх активності.

Соціальний капітал, як правило, вивчається не сам по собі, а у зв'язку з такими суспільними явищами і проблемами, як ефективність соціальних інституцій, фактори, що впливають на поширення злочинності, економічний розвиток. У сучасному світі

продуцентом соціального капіталу є різні недержавні організації і групи, що відстоюють певні інтереси (політичні, економічні, екологічні, гендерні і т. ін.). У свою чергу громадянське суспільство виступає заставою демократії й умовою соціально-економічного зростання економіки.

Аналіз різних підходів показує, що соціальний капітал може бути визначений як рівень кооперації, спрямований на досягнення загальних цілей, чисельність організацій взаємодопомоги, щільність (насиченість зв'язків) неформальної мережі, ступінь довіри до інших людей і різних інституцій.

Висновки. Таким чином, серед різноманіття поглядів на соціальний капітал можна виділити принаймні чотири основних підходи до концепції його дослідження:

1. Соціо-антропологічний підхід, в основу якого закладене уявлення про природні інстинктивні прагнення людських істот до об'єднання. Ще в 90-х рр. Л. Ханіфан висунула тезу про те, що соціальний капітал належить до таких людських якостей, які у звичайному житті називаються доброзичливістю (прихильністю), дружбою, соціальними взаєминами між індивідуумами й усередині родини, що створюють соціальні осередки суспільства. Наприклад, Ф. Фукуяма підкреслював біологічну основу соціального порядку і виявляв корені соціального капіталу в людській природі.

2. Соціологічний підхід. Соціологія описує соціальні норми і джерела мотивації людської поведінки. Наприклад, соціальний капітал розглядається як норми, мережі й організації, за допомогою яких індивіди одержують вигоду. Особлива увага приділяється соціальним мережам, що здобувають найбільшу значущість у суспільстві, де довіра формальним організаціям є низькою. З цього погляду безсумнівний інтерес представляє підхід відомого американського соціолога Р. Роуза. Він розкриває поняття соціального капіталу як сукупність формальних і неформальних соціальних мереж, які використовуються в умовах організаційної неефективності, що є наслідком неефективного менеджменту держави. Р. Роуз показує принципове розходження соціальних мереж, що існують у країнах з розвинутою економікою й у країнах з перехідною економікою, роблячи акцент на тому, що в останніх індивіди для досягнення своїх цілей набагато частіше задіюють неформальні мережі [7].

3. Економіко-інституціональний підхід виходить із передумови, що люди під час взаємодії один з одним прагнуть до максимізації індивідуальної корисності та використовують ресурси соціального капіталу під час здійснення різних типів діяльності [19]. За такого підходу акценти зосереджені на інституціональних стратегіях індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу. Прикладом може служити створення локального інституціонального середовища, що забезпечує додаткові конкурентні переваги, аж до одержання монопольного положення на ринку.

4. Політологічний підхід. У політології підкреслюється роль інститутів, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. Трактуювання соціального капіталу в роботах Світового Банку, відносить його до інститутів, відносин і норм, що формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві. Усі нові дані підтверджують, що соціальна єдність – найважливіший фактор економічного процвітання і стійкого розвитку. Соціальний капітал – не просто набір діючих у суспільстві інститутів, це клей, що утримує їх разом [23].

Цей підхід перегукується із соціально-антропологічним, у рамках якого соціальний капітал виступає як соціально-психологічні або культурні традиції і норми або, за словами Р. Інглехарта, як культура довіри і терпимості, у якій з'являються великі мережі добровільних асоціацій. Мережі виявляються результатом співдружності людей, що довіряють один одному, навіть тоді, коли довіра є, по суті, побічним продуктом асоціації. Індивіди, що довіряють один одному, спілкуються для того, щоб створювати асоціації в різних сферах діяльності: від хору і спортивних груп до робочих місць, і в такий спосіб вони зміцнюють взаємну довіру [20].

Згідно з Інглехартом, соціальний капітал (тобто довіра) відіграє вирішальну роль і в політичному, і в економічному співробітництві. Він не тільки переходить з однієї ситуації в іншу, але також утілюється у великомасштабних інститутах типу політичних партій, важливих для створення демократії.

Перспективи подальших досліджень. Розглянуті вище дефініції і їх типологія, а також різні підходи до дослідження соціального капіталу дозволяють зробити висновок про актуальність цього напрямку досліджень для сучасної науки. При цьому необхідно мати на увазі, що ми живемо у швидкозмінливому суспільстві, де норми ще не встоялися, є розпливчастими. Це відкриває можливості для різноманітної їх

інтерпретації і застосування в соціальній діяльності відповідно до мети і завдань пізнання як специфіки об'єкта, так і врахування певних особливостей в процесах управлінської діяльності. Тут виявляється немаловажлива соціальна проблема нашого суспільства, тому що питання інтерпретації норм тісно пов'язане із соціальною позицією суб'єкта, а отже, залежить від того соціального капіталу, яким він володіє. Таким чином відкривається величезне поле діяльності для дослідження як різновидів, так і складових «соціального капіталу». Насамперед це стосується поглиблених досліджень як управління процесами пізнання сутності соціального капіталу, так і розкриття управлінської природи соціального капіталу. Причому дані дослідження неможливо проводити у вузьких дисциплінарних рамках і без урахування всіх тих підходів до соціального капіталу, якими багата закордонна наукова література.

Крім того, важливо усвідомити, що даний напрямок досліджень має величезне практичне значення. Спроби сьгоднішніх реформаторів у своїй діяльності апелювати тільки до формальних норм без розуміння проблем інтерпретації всього спектра норм (як формальних, так і неформальних) під час регулювання соціально-економічної діяльності в деяких випадках призводить до результатів, прямо протилежних очікуваним. Управління соціальним капіталом – запорука підвищення якості та ефективності реформ.

Список використаних джерел

1. **Бурдьє, П.** Начала. *Choses dites* / П. Б. Бурдьє ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994. – 210.
2. **Бурдьє, П.** Социология политики / П. Бурдьє. – М., 1993. – С. 39.
3. **Бусова, Н. А.** Культурные корни социального капитала / Н. А. Бусова // Социс. – 1999. – № 8. – 21 – 35.
4. **Гугнін, Е.** Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №1. – С. 49 – 56.
5. **Евдокимова-Динелло, Н. П.** Капитал и российские банкиры / Н. П. Евдокимова-Динелло // Социс. – 2000. – №2. – С. 75 – 86.
6. **Патнем, Р. Д.** Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К., 2001. – С. 124 – 128.

7. **Роуз, Р.** Достижение целей в квазисовременном обществе : социальные сети в России / Р. Роуз // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 3. – 15 – 23.
8. **Фукуяма, Ф.** Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2003. – С. 235.
9. **Baker, W.** Market networks and corporate behavior / W. Baker // *American Journal of Sociology*. – 1990. – Vol. 96. – P. 171.
10. **Bourdieu, P.** Le capital social : notes provisoires / P. Bourdieu // *Actes Rech. Sci. Soc.* – 1980. – Vol. 31. – P. 2 – 3.
11. **Bourdieu, P.** The forms of capital / P. Bourdieu // *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. – N.Y., 1985. – P. 245.
12. **Burt, R.** Structural Holes the Social Structure of Competition / R. Burt. – Cambridge (MA), 1992. – P. 9.
13. **Coleman, J.** Foundations of Social Theory / J. Coleman. – Cambridge (MA), 1990. – P. 307.
14. **Coleman, J.** Social capital in the creation of human capital / J. Coleman // *American Journal of Sociology*. – 1988. – Vol.94. – P.95 – 121.
15. **Coleman, J.** The creation and destruction of social capital: implications for the law / J. Coleman // *Notre Dame J. Law, Ethics, Public Policy*. – 1988. – Vol. 3. – P. 375 – 404.
16. **Coleman, J.** The realization of effective norms / J. Coleman // *Four Sociological Traditions : Selected Readings*. – N.Y., 1994. – P. 171 – 189.
17. **Fukuyama, F.** Social capital and the global economy / F. Fukuyama // *Foreign Affairs*. – 1995. – № 74. – P. 52 – 58.
18. **Fukuyama, F.** Trust : The social virtues and creation of prosperity / F. Fukuyama. – London, 1995. – P. 26.
19. **Glaester, E. L.** The Formation of Social Capital / E. L. Glaester // *The Contribution of Human and Social Capital to Economic Growth and Well-being : International Symposium Report, Human Resources Government Canada and OECD*. – Ottawa, 2001. – P. 56 – 69/
20. **Inglehart, R.** Culture shift in advanced industrial society / R. Inglehart. – New Jersey, 1990. – 253 p.
21. **Kawachi, I.** Crime : social disorganization and relative deprivation / I. Kawachi, B. P. Kennedy, R. G. Wilkinson // *Social Science and Medicine*. – 1999. – № 48. – P. 724.

22. **Loury, G. A.** A dynamic theory of racial income differences / G. A. Loury // Women Minorities and Employment Discrimination. – Lexington (MA), 1977. – P. 153 – 186.
23. **Putnam, R.** Bowling a lone : The Collapse and Revival of American Community / R. Putnam. – N.Y., 2000. – 345 p.
24. **Rose, R.** What does social capital add to individual welfare? An empirical analysis of Russia / R. Rose. – Glasgow : CSPP, 1999. – 235 p.
25. **Schiff, M.** Social capital labor mobility and welfare / M. Schiff // Ration. Soc. – 1995. – Vol. 4. – P.161.
26. **Stone, W.** Measuring social capital. Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life / W. Stone // Australian institute of Family Research Paper. – 2001. – February. – № 24. – P. 54 – 67.